

Sobira TIRKASHEVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Masofaviy ta'lim kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: tirkasheva@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor S.Zokirova taqrizi asosida

ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTIDA ISMLAR POETIKASI TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotida ismlar poetikasi mavzusi qiyosiy adabiyotshunoslik yo'nalishi nuqtayi nazaridan kelib chiqib, qiyosiy-tarixiy metod asosida tahlil qilindi. Ishning o'rganilish obyekti sifatida Erkin A'zamning "Shovqin" romani tanlab olindi.

Kalit so'zlar: zamonaviy adabiyot, poetika, nazariy poetika, tarixiy poetika, qiyosiy-tarixiy metod, ismlar poetikasi, ramziylik, majoziylik.

ANALYSIS OF THE POETICS OF NAMES IN MODERN UZBEK LITERATURE

Annotation

In this article, the topic of the poetics of names in modern Uzbek literature was analyzed based on the comparative-historical method from the perspective of comparative literary studies. Erkin A'zam's novel "Shovqin" was chosen as the object of study of the work.

Keywords: modern literature, poetics, theoretical poetics, historical poetics, comparative-historical method, poetics of names, symbolism, figurativeness.

АНАЛИЗ ПОЭТИКИ ИМЕН В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье тема поэтики имен в современной узбекской литературе проанализирована на основе сравнительно-исторического метода с позиции сравнительного литературоведения. Объектом исследования произведения был выбран роман Эркина Азама «Шовкин».

Ключевые слова: современная литература, поэтика, теоретическая поэтика, историческая поэтика, сравнительно-исторический метод, поэтика имен, символика, образность.

Kirish. Ahmad A'zam to'g'ri qayd etganidek keyingi yillarda yaratilgan bir qator nasriy asarlar kechinma adabiyot kabi keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan bo'lmasa-da, o'zining o'quvchisini topdi. Jumladan, chinakam badiiy adabiyot muxlislari yuqorida aytilgan Erkin A'zamning "Shovqin" kitobidan tashqari, Xurshid Do'stmuhammad, Nazar Eshonqul, Isajon Sulton, Ulug'bek Hamdam kabi adiblarning asarlarini tashnalik bilan o'qiy boshlashdi. Isajon Sulton va Ulug'bek Hamdamning asarlari faqat O'zbekistonda emas, balki undan tashqarida, Amerika va Ovrupoda ham o'qilmoqda, o'rganilmokda, mukofotlarga sazovor bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iste'dodli adib va zukko adabiyotshunos Ulug'bek Hamdam fikricha o'zbek adabiyotida mudom iste'dodlar bo'lib kelgan.

"O'zbek millati - iste'dodli millat. Shunday ekan, u hech qachon kuniga yaraydigan iste'dodsiz qolmaydi. Iste'dodlar tug'ilaveradi, lekin ularning chinakam iste'dod yoki daho san'atkor bo'lib yetishmoqlari uchun muhit muvofiqligi kerak. Misol uchun Navoiy yoki Pushkinning paydo bo'lishi daho va tarixiy zarurat uyg'unligi bilan belgilanadi. Boshqacha aytganda, Navoiy madaniyat va adabiyot olamida amalga oshirgan buyuk turkona ishlar tarix taqozo etgan pallada yuz berdi. Pushkin, Shekspir, Qodiriy, Cho'lponlar haqda ham shuni aytish mumkin. Xuddi shunday, garchi ayrimlarning yoshlari qirqu ellikni qoralab qolganiga qaramay, bugungi kunda ham nasr, ham nazm bobida yarq etib ko'zga tashlanib turgan iste'dodlar bor. Aynan ana o'shalar chinakam adabiyot yukini dast ko'tarib yelkalariga olishlari mumkin: nasrda Nazar Eshonqul, Isajon Sulton, Rahimjon Rahmat, Abduqayum Yo'ldosh kabi, nazmda Abduvali

Qutbiddin, Halima Ahmedova, Faxriyor, Zebo Mirzo, Xosiyat Rustamova, Go'zal Begim, Mehrinoz Abbosova, adabiyotshunoslik ilmida Dilmurod Quronov, Bahodir Karim, Uzoq Jo'raqul, Sa'dullo Quronov singari adib, shoir va olimlar o'zbek adabiyoti va adabiyotshunosligida ko'p ishlarni amalga oshirishdi va yana ko'piga qodir, deb bilaman. Ularning asarlari bilan tanishar ekanman, o'zbek adabiyotining yangi ko'tarilish to'lqinini kutaman emas, o'z ko'zlarim bilan aniqtiniq ko'raman ham" [1].

Adabiyotshunoslik ilmining bugungi kundagi rivojlanayotgan yo'nalishlaridan hisoblangan qiyosiy adabiyotshunoslik bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlarning aksariyati poetika tushunchasi bilan bog'liq. Poetikaning asosiy maqsadi asar yaratilishiga xizmat qiluvchi barcha badiiy unsurlarni yuzaga chiqarish, baholash va yozuvchining mahoratini ko'rsatib berishdan iborat. Muayyan yozuvchi yoki shoirning badiiy asariga xos xususiyatlarni talab darajasida tahlil etish uchun avvalo poetika nazariyasini chuqur o'rganib chiqish kerak [2].

Biz tanlagan mavzu ya'ni "Zamonaviy o'zbek adabiyotida ismlar poetikasi" mavzusining tanlanishidan maqsad aynan bugungi kunda yaratilayotgan nasriy asarlardagi obrazlarga ya'ni qahramonlarga tanlanayotgan ismlarni poetika ilmi nuqtai nazaridan tahlil qilishdir.

Poetika atamasini birinchi marta Arastu asarida qo'llagan [3]. Faylasuf adabiyotni epos, lirika, drama kabi uch turga ajratish barobarida ularning badiiy xususiyatlariga xos jihatlarni ham tahlilga tortadi. Shundan so'ng Sharq va G'arbda poetika bilan bog'liq ko'plab ilmiy asarlar yuzaga keladi.

«Poetika» – yunonchadan olingan bo'lib, «san'at, yaratuvchanlik, mahorat» degan ma'nolarni bildiradi. Rus olimi V.M.Jirmunskiyning fikricha, **poetika poeziyani san'at darajasida o'rganadigan fandır**. Shu jihatdan olimning «adabiyot haqidagi fan poetika belgisi ostida rivojlanadi».[4] degan fikri hozir ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda poetikaning umumiy, tavsifiy normativ, nazariy va tarixiy poetika kabi 5 ta asosiy turi ajratib ko'rsatilgan [5].

1. Umumiy poetika – barcha adabiyotlar uchun xos bo'lgan badiiyat mezonlarini o'rganadi. (Masalan: ijodiy prinsiplar, muallif pozitsiyasi va h.k.)

2. Tavsifiy (xususiy) poetika – konkret asarlarning yaratilish jarayonini va yozuvchining badiiy olamini o'rganadi. (Masalan: H.Olimjonning badiiy olami, Cho'lpon nasri poetikasi h.k.)

3. Normativ poetika – «badiiy asar aslida qanday yozilish kerak?» degan masalaga oydinlik kiritadi. Normativ poetika adabiy asarlarni baholaydi va adabiy tanqid obyekti hisoblanadi. U.To'ychiyevning «O'zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari», B.Sarimsoqovning «Badiiylik asoslari va mezonlari», A.Rasulovning «Badiiylik mezonlari» asarlari normativ poetikaga oid ilmiy asarlar hisoblanadi [6].

4. Nazariy poetika – bevosita adabiyot nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, har bitta ko'rib chiqilayotgan adabiy hodisaning nazariy tomonini yoritib beradi. (Masalan, Oybek romanlarida psixologizm, Pushkin she'riyatida shakl va mazmun) U.Jo'raqulovning nazariy poetika masalalariga bag'ishlangan asarida poetikaning muallif, janr, xronotop kabi qirralari ochib berilgan [7].

5. Tarixiy poetika – bunda asar yaratilishiga xizmat qiladigan barcha badiiy unsurlarning genezisi o'rganiladi. Ijodkorming badiiy olami va mahorati tarixiy adabiy jarayonga va davr ruhiga bog'lab ochib beriladi. Tarixiy poetika rivojida A.Veselovskiy, M.Jirmunskiy, N.Konrad, I.G.Neupokoyeva, M.M.Baxtin kabi olimlarning ilmiy asarlari alohida ahamiyat kasb etadi [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Qiyosiy-tarixiy metod adabiy hodisalarning umumiy va xos tomonlarini tarixiy taraqqiyot jarayoni bilan bog'liqlikda qiyoslash usulidir. Qiyosiy-tarixiy metod asosidagi ilk nazariy fikrlar Arastuning «Poetika» asarida bayon qilingan. Faylasuf adabiyotni epos, lirika, drama kabi uch turga ajratish jarayonida ularni qiyoslaydi va mohiyatini tushuntirib beradi. Qiyosiy tarixiy metod haqida ilmiy adabiyotlarda juda ko'plab nazariy fikrlar bayon qilingan. Jumladan, adabiyotshunos, B.Karimov qiyosiy-tarixiy metoddan foydalanib, quyidagi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot olib borish mumkinligini ta'kidlaydi:

1. *dunyo adabiyoti durdonalari yoki milliy adabiyotning go'zal namunalarini o'zaro qiyoslanadi;*

2. *adabiy asarlar yaratilgan davriga ko'ra taqqoslab o'rganiladi;*

3. *bir milliy adabiyot vakillarining qiyos uchun asosli asarlari o'rganiladi;*

4. *milliy adabiyot namunalarini dunyo adabiyoti kontekstida tekshiriladi;*

5. *adabiy jarayon yoki adabiyot tarixida mavjud adabiy hodisalarning farqli va o'xshash qirralari tadqiq qilinadi;*

6. *mavzu yoki ilmiy muammo nuqtayi nazaridan o'zaro yaqin bo'lgan adiblarning asarlari tekshiriladi;*

7. *adabiy-estetik evolyutsiyani kuzatishda ma'lum bir adib tomonidan yozilgan asarlar obyekti qilib olinadi* [1].

Qiyosiy-tarixiy metodning nazariy asoslari A.N.Veselovskiy, V.M.Jirmunskiy, N.I.Konrad, A.Dima, A.Dyurishin, V.R.Amineva kabi olimlar tomonidan juda yaxshi yoritilgan [9].

Tahlil va natijalar. Ushbu maqolamizda ishning o'rganilish obyekti sifatida Erkin A'zamning «Shovqin» romanini tanlab oldik. Biz tanlagan mavzuni Tarixiy va Nazariy poetika nuqtayi nazaridan kelib chiqib, Qiyosiy-tarixiy metod asosida tahlil qilishga harakat qildik.

Adibning bu romani bir qarashda murakkab, ammo jiddiy siyosiy-ijtimoiy ramzlarga ishora beruvchi, kuchli adabiy parodiyaga to'liq asar sanaladi. Roman qahramonlari kino olamining odamlari, ya'ni, kinoyulduzlar, kinodramaturglar, kinorejissyorlar, kinotanqidchilar, kinoijodkorlarning xulqi, fe'li, betartib, yengil-yelpi hayoti haqida yozilgandek taassurot qoldiradi. Asarda Farhod Ramazonning quloqdosh yozuvchi do'stining sharhi asarning o'zak mohiyatini topishimizda kalit bo'lib xizmat etadi. Unda shunday deyiladi: «Mavzuma-mavzu sakrab, hamkorlikda ssenariy yozadigan bo'ldik. Dard bor-u, darmon yo'q deganlaridek, hali mazmuni, mohiyati notayin asarga nom tanlab, sarxushlikda bir soatcha talashibmiz. «Shum v ushax i vovne» («Botiniy va zohiriy shovqin» – zo'r!) deydi Farhod o'rischa jarangiga mahliyo bo'lib. Men Folknerning «Shum i yarost» romanini ro'kach qilib e'tiroz bildiraman. «Nu i chto, bo'laversin!»

Nihoyat, o'rischasi Farhod taklif etgandek, o'zbekcha nomi esa dangaliga «Shovqin» deb atalishiga kelishib oldik.

Romanda tilga olingan asosiy voqealar zamon va makon jihatdan sobiq SSSRning parchalanib ketishi arafasidagi bir tizimdan ikkinchi yangi davrga o'tish arafasini qamrab olgan. Romanda adib ayovsiz ravishda zamonaparastlik, soxta qahramonlik, baynalmillatlik, millati noma'lum duragaylik, milliy genning buzilishi, ma'naviy buzulqilik, qarsakbozlik, balandparvozlik kabi ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy illatlarni shafqatsiz realist bo'lib tasvirlaydi va ularni tanqid ostiga oladi. Adib tasviridagi millati noma'lum, qonida polyak, rus, o'zbek, gruz, eroniy va yana allaqancha millatning qoni aralash bo'lganligi sababli duragay odam o'zining kimligini ham bilmaydi, deydi. Darhaqiqat, inson millati tayinsiz ekan, u qanday qilib milliy qadriyatlarini, milliy tuyg'uni, milliy an'analarni his etsin yoki unga amal qilsin. Yozuvchi Lenin asos solgan kommunistik hayotda millat, din, til ham birlashib, yo'q bo'lib ketadigan zamonga talpingan duragay kishilarning ham genetik, ham ma'naviy-ruhiy jihatdan ulkan fojialarga giriftor bo'lganligini romandagi ko'plab qahramonlar taqdiri orqali ko'rsatib beradi.

Asarda san'at, adabiyot, tarix, hatto folklor ijodidagi, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi mashhur shaxslar nomi tez-tez tilga olinadi. Jumladan, V. I. Lenin, M. Gorbachev, Yelsin, Alla Pugachyova, Ivan Grozniy, Allen Delon, Diana, Platon, Suqrot, Fidel Castro, Xo'ja Nasriddin, Shayx San'on kabi. Adib atay yuqorida nomlari tilga olingan mashhur real va adabiy qahramonlarga taqlidan roman qahramonlari ismini adabiy parodiya sifatida yaratadi. Ularning ba'zilarini tashqi jihatdan, ba'zilarini esa zamondosh yoki tengdoshlari tomonidan, ba'zisi ota-onasining zamona zayli bilan atagan ismlari sanaladi. Xususan, asarning yetakchi qahramonlaridan biri kinodramaturg Farhodning asl ismi – Fidel. Bu ismni unga otasi qo'ygan. Sabab – o'z davrining mashhur qahramoni milliy ozodlik harakatining boshchisi Fidel Kastroning faoliyati, otashin inqilobiy nutqlari otani to'lqinlantirgan. Shu bois u o'g'liga mashhur siyosiy arbobning ismini beradi.

Mafkuraviy kurashlar maydonida ikkiga ajralgan «Etiklilar» va «Ko'zoynaklilar» romanda ramziy ijtimoiy-siyosiy guruhlariga ishora etib turibdi. Erkin A'zam bu guruhbozlar nomini oddiygina so'zlar bilan atab qo'ya qolgan. Uning mag'zini chaqish, kosa tagidagi nimkosani topish esa kitobxon zimmasiga yuklatiladi. Etiklilar asarda shunday ta'riflanadi: «Etiklilar kolxoz turmushidan olingan, g'ira-shira oqshom tasvirlariyu quvnoq «chastushka»larga boy, ichakdek cho'zma-saqich kinoromanlari bilan shuhrat qozongan edi. Ko'zoynaklilar esa – daf'atan tushunilishi qiyin, diqqatnafas

holatlaru mavhumotga to'la jumboqnamo asarlar yaratib, olislarga talpingani talpingan". [10]

DISCUSSION.

Biz tahlil etgan "Shovqin" romanida adabiyotshunoslikning quyidagi unsurlarini ko'rishimiz mumkin: Unga ko'ra ramziylik, majoziylik, mistifikatsiya, ong oqimi tasviri, xotira-xayol elementlari, maktub, kinoyaviy modus, yengil yumor, badiiy psixologizmning turli xil vosita va usullari mujassamlashgan.

Majoziylik va kinoyaviy modus - "Etiklilar" va "Ko'zoynaklilar" da;

Mistifikatsiya - Shayx San'on orqali;

Ong oqimi tasviri - Platon, Suqrot, Fidel Kastro obrazlari orqali;

Yengil yumor - Xo'ja Nasriddin

obrazlari orqali ko'rsatib beriladi. Va har bir obrazga qo'yilgan ismlardan ham anglaganizdek, bu ismlar yoki-da nomlar bejizga tanlanmagan. Masalan, asarda mafkuraviy kurashlar maydonida ikkiga ajralgan "Etiklilar" va "Ko'zoynaklilar" romanda ramziy ijtimoiy-siyosiy guruhlar ishora etib turibdi. Erkin A'zam bu guruhbozlar nomini oddiygina so'zlar bilan atab qo'ya qolgan. Uning mag'zini chaqish, kosa tagidagi nimkosani topish esa kitobxon zimmasiga yuklatiladi [10].

ADABIYOTLAR

1. Hozirgi adabiy jarayonga bir nazar. Mintaqadan mustaqil jurnalist. 2013.
2. Gulnoz Xalliyeva. "Qiyosiy adabiyotshunoslik". «Akademnashr»., 2020.; 37-38-b.
3. Аристотель. Поэтика. Об искусстве поэзии. – М., 1961.
4. Жирмунский В.М. Задачи поэтики / Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л., 1977. – С.15; Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. – М., 1986. – С.12.
5. Темирболат А.Б. Поэтика литературы. Учебное пособие. – Алмааты, 2011.
6. Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент, 2011; Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004; Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. – Тошкент: Шарк, 2007.
7. Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Гафур Ғулом, 2015.
8. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М., 1989; Жирмунский В.М. Историческая поэтика А.Н.Веселовского и ее источники // Ученые записки ЛГУ. Сер. филол. наук. 1939.
9. Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. 2008. №2
10. Marhabo Qo'chqorova. "Shovqin" ning "shov-shuv"lari. "Yoshlik", 2013 yil, 1-son